

Bizans ve Osmanlı Mimarisinin Kesişim Noktasında Bir Yapı: Fenari İsa Camii

A Structure at the Intersection of Byzantine and Ottoman Architecture: Fenari İsa Mosque

Yavuz ALKAYA

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Gençlik ve Spor Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Şube Müdürlüğü, İstanbul, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 16.02.2025
Revizyon Talebi/Revision Requested: 02.10.2025
Son Revizyon/Last Revision: 23.03.2026
Kabul Tarihi/Accepted: 25.03.2026
Yayın Tarihi/Publication Date: 29.03.2026

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yavuz ALKAYA
E-mail: yvzalkaya@gmail.com

Cite this article as: Alkaya, Y. (2026). A structure at the intersection of Byzantine and Ottoman architecture: Fenari İsa Mosque. *Sanat ve İkonografi Dergisi*, 10, 20-29.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

öz

Fenari İsa Camii, Bizans döneminde Konstantinos Lips Manastır Kilisesi olarak inşa edilmiş olup, İstanbul'un Fatih ilçesinde yer almaktadır. Orta Bizans dönemine ait "Kapalı Yunan Haçı" plan tipolojisine geçişin erken örneklerinden biri olan yapı, mimari açıdan önemli bir anıttır. Geç Bizans döneminde güney kilisesinin eklenmesi ve 14. yüzyılın sonlarında "L" planlı paraklesyonun ilavesiyle genişletilmiştir. Osmanlı döneminde camiye dönüştürülen yapı, farklı mimari eklerle zaman içinde değişime uğramıştır. Nitel analiz yöntemine dayanmakta olan bu çalışma, Fenari İsa Camii'nin mimari özelliklerini ele alarak yapının plan şeması, inşa tekniği, malzeme kullanımı, süsleme özellikleri ve dönemsel eklemeler ile kazandığı kimliği analiz etmektedir. Kuzey ve güney kiliselerinin bütünleşme süreci, mekânsal organizasyonları ve cephe düzenlemeleri detaylı olarak incelenmiştir. Araştırmanın amacı, Fenari İsa Camii'nin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümleri inceleyerek, yapının Bizans ve Osmanlı mimarisindeki konumunu belirlemektir. Özellikle, farklı dönemlerde yapılan eklemeler ve restorasyonların mimari kimliğe etkisi değerlendirilerek yapının kültürel sürekliliği ortaya konmaktadır. Araştırma kapsamında, Fenari İsa Camii'nin mimari dönüşüm süreci, tarihsel belgeler, arşiv kayıtları ve literatür taraması yoluyla incelenmiştir. Ayrıca, yapının mevcut fiziksel durumu yerinde gözlem ve belgeleme yöntemleriyle analiz edilmiştir. Yapının farklı dönemlerde geçirdiği değişimler, Osmanlı arşivleri, Fatih Vakfiyeleri ve Bizans dönemi kaynakları doğrultusunda karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Fenari İsa Camii'nin farklı dönemlerde geçirdiği dönüşümleri ve bu süreçlerin yapının mimari kimliğine etkisini ortaya koymaktadır. Orta Bizans, Geç Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait yapısal izlerin aynı mekânda bir arada bulunması, yapıyı mimari sürekliliği temsil eden önemli bir örnek hâline getirmektedir. Kuzey kilisenin Orta Bizans Dönemi'ne özgü mimari özellikleri, güney kilisenin Palaiologos dönemi süslemeleri ve Osmanlı dönemi eklentileri, yapının çok katmanlı kimliğini vurgulamaktadır. Bizans'tan Osmanlı'ya uzanan bu dönüşüm, yapının çok katmanlı bir yapı olarak korunmasını sağlamış ve mimari sürekliliğini belirginleştirmiştir. Böylece, Fenari İsa Camii hem mimari bir yapı olarak, hem de İstanbul'un kültürel ve tarihî mirasının önemli bir unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bizans, mimari, Fenari İsa Camii, Lips Manastır Kilisesi, kapalı yunan haçı planı

ABSTRACT

Fenari İsa Mosque was originally constructed as the Monastery Church of Konstantinos Lips during the Byzantine period and is located in the Fatih district of Istanbul. As an early example of the transition to the "Cross-in-Square" plan typology characteristic of the Middle Byzantine period, the structure holds significant architectural value. During the Late Byzantine period, the addition of the south church and the incorporation of an "L"-shaped paraklesion at the end of the 14th century expanded the complex. Converted into a mosque during the Ottoman period, the structure underwent various architectural modifications over time. Based on qualitative analysis, this study examines the architectural characteristics of Fenari İsa Mosque, analyzing its spatial organization, construction techniques, material usage, decorative features, and the transformations it underwent over different periods. The integration process of the north and south churches, their spatial organization, and façade arrangements have been examined in detail. The aim of this study is to analyze the architectural transformations of Fenari İsa Mosque throughout history and to determine its position within Byzantine and Ottoman architecture. In particular, the study evaluates the impact of additions and restorations from different periods on the architectural identity of the structure, revealing its cultural continuity. The research examines the transformation process of Fenari İsa Mosque through historical documents, archival records, and a comprehensive literature review. Additionally, the current physical condition of the structure has been analyzed through on-site observations and documentation. The structural changes observed in different periods have been comparatively evaluated using sources such as Ottoman archives, Fatih Foundation records, and Byzantine-era documents. The findings highlight the architectural transformations of Fenari İsa Mosque across different historical periods and their impact on its architectural identity. The coexistence of structural elements from the Middle Byzantine, Late Byzantine, and Ottoman periods makes the mosque a significant example of architectural continuity. The north church reflects the architectural characteristics of the Middle Byzantine period, while the south church exhibits decorative elements from the Palaiologan period, and the Ottoman-era additions further emphasize the mosque's multi-layered identity. This transition from Byzantine to Ottoman rule has preserved the structure as a multi-faceted architectural entity, reinforcing its architectural continuity. Thus, Fenari İsa Mosque has been regarded both as an architectural structure and as a significant element of Istanbul's cultural and historical heritage.

Keywords: Byzantine, architecture, Fenari İsa Mosque, Lips Monastery Church, cross-in-square plan

Giriş

Konstantinos Lips Manastır Kilisesi (Fenari İsa Camii), Bizans ve Osmanlı mimarisinin kesişim noktasında bulunan önemli bir yapı olup, bu dönüşüm süreci mimarlık tarihi açısından dikkatle incelenmelidir. Yapının Bizans dönemindeki inşa süreci ve Osmanlı dönemiyle birlikte geçirdiği işlevsel dönüşüm, İstanbul'un mimari sürekliliği ve değişimi açısından kıymetli bir örnek teşkil etmektedir. Bizans dönemi boyunca dini yapılar, mimari ve sanatsal olarak gelişim gösterirken, Osmanlı döneminde bu yapılar işlevsel olarak yeniden yapılandırılmış ve dönemin ihtiyaçlarına göre dönüştürülmüştür. Fenari İsa Camii, bu dönüşümün somut bir örneği olarak, Bizans'tan Osmanlı'ya uzanan bir mimari yolculuğu yansıtmaktadır.

Bizans ve Osmanlı mimarisi arasındaki bu etkileşim, İstanbul'daki mimari dönüşüm süreçleri bağlamında da önemli bir inceleme alanı sunmaktadır. Bizans dönemi yapıları, özellikle dini mimari açısından belirgin bir plan tipolojisi ve süsleme anlayışına sahiptir. Fenari İsa Camii gibi yapılar, Bizans mimari mirasının Osmanlı tarafından nasıl dönüştürüldüğünü anlamak için kritik örneklerdir.

Bizans kilise mimarisi, genellikle merkezi planlı haç planı tipolojisiyle şekillenmiştir. Krautheimer (1965) ve Ousterhout (2008) gibi araştırmacılar, bu yapısal özelliklerin Bizans mimarisinde süreklilik gösterdiğini ve Palaiologos dönemiyle birlikte daha süslü cephe elemanları ve karmaşık plan düzenlemelerinin ön plana çıktığını vurgulamaktadır. Lips Manastır Kilisesi'nin kuzey kilisesi, bu sürekliliğin önemli bir örneğini teşkil etmektedir.

Osmanlı dönemi ise Bizans'tan devraldığı yapıları işlevsellik çerçevesinde yeniden biçimlendirmiştir. Eyice (1988) ve Müller-Wiener (2007), Osmanlı'nın Bizans yapılarında genellikle camiye dönüştürme sürecinde mimari değişiklikler yaptığını ve bunların çoğunlukla minare eklemeleri, mihrap ve minber gibi ibadet unsurlarının entegrasyonu ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Fenari İsa Camii, bu bağlamda, Bizans dönemine ait bir kilisenin Osmanlı döneminde camiye dönüştürülmesi sürecine dair tipik bir örnek teşkil etmektedir.

Bizans ve Osmanlı mimarisinin karşılaştırmalı olarak ele alınması, iki dönem arasındaki süreklilik ve dönüşüm noktalarını belirlemek açısından önem arz etmektedir. Osmanlı'nın Bizans mirasını nasıl sahiplendiği ve dönüştürdüğü konusunda araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar, bu süreci mimari mirasın devamlılığı olarak değerlendirirken (Kuban, 2004), bazıları ise Bizans kimliğinin zamanla silindiğini iddia etmektedir (Çurčić, 1977).

Bu araştırmanın örnekleme, İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunan ve Bizans döneminde Konstantinos Lips Manastır Kilisesi olarak inşa edilen, Osmanlı döneminde ise Fenari İsa Camii'ne dönüştürülen yapıdır. Örneklem seçiminde, Bizans ve Osmanlı mimari mirası arasındaki etkileşimi doğrudan yansıtmaya ve dönüşüm sürecini mimari, işlevsel ve estetik açılarından belgeleyebilmesi nedeniyle Fenari İsa Camii tercih edilmiştir.

Çalışmada, Fenari İsa Camii'nin mimari özellikleri, yapısal dönüşüm süreçleri ve dönemler arası etkileşimler detaylı olarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında, tarihsel belgeler, Osmanlı arşiv kayıtları, Fatih Vakfiyeleri ve Bizans dönemi kaynakları taranmış; yapının mevcut fiziksel durumu yerinde gözlem, belgeleme ve çizim yöntemleriyle incelenmiştir. Kuzey ve güney kiliselerinin bütünleşme süreci, cephe düzenlemeleri ve mekânsal organizasyonları karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek, yapıya yapılan eklemeler ve müdahalelerin tarihsel bağlam içindeki konumu ortaya konmuştur. Fenari İsa Camii'nin örneklem olarak seçilmesi, yapının geçirdiği mimari dönüşümleri katmanlı bir yapı olarak belgele-

yerek, Bizans ve Osmanlı mimarisi arasındaki süreklilik ve değişim olgusuna ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Konstantinos Lips Manastır Kilisesi, günümüzdeki adıyla Fenari İsa Camii, İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı Aksaray Semti'nde, Vatan Caddesi ile Halıcılar Caddesi'nin kesiştiği noktada (Görsel 1) yer almaktadır (Kahraman, 2017, s. 27). Bizans döneminde söz konusu bölge Lykos Vadisi adıyla anılmaktaydı (Eyice, 2013, s. 98; Kuban, 2004, s. 11).

Görsel 1.

Fenari İsa Camisi'nin güncel hava fotoğrafına göre konumu (2025)

Lips Manastır Kilisesi, ilk inşa evresi 10. yüzyıla tarihlenen ve kapalı Yunan haç planına sahip yapılar arasında yer alan bir örnektir (Krautheimer, 1965, s. 261; Megaw, 1964, s. 279). Yapıya Geç Bizans döneminde eklenen güney kilise ve paraklesyon, mimari bütünlüğünü değiştirmiş ve ona yeni bir kimlik kazandırmıştır. Osmanlı döneminde yapılan ilavelerle ise her iki dönemin karakteristik unsurlarını bir arada barındıran önemli bir yapı haline gelmiştir (Kahraman, 2017, s. 33).

Kilisenin inşasına 901 yılında başlanmış olup, Constantine Porphyrogenitus'un aktardığına göre yapım süreci yedi yıl içinde tamamlanmıştır (Macridy, 1964, s. 255). Bizanslı Amiral Konstantinos Lips tarafından Lips Manastır'ının bir parçası olarak inşa ettirilen kilise, Meryem'e (Panachrantos) adanmıştır (Eyice, 1988, s. 337).

Palaiologos hanedanının hükümdarlık döneminde, İmparator Mikhael Palaiologos'un eşi Theodora Dukaina Vatatzaina, 1261'de Latin işgalinin sona ermesinin ardından kuzey kiliseyi yenileyerek, yapının hemen güneyinde, Yahya Peygamber'e ithaf edilen ve mezar kilisesi olarak kullanılan "Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi"ni yaptırmıştır (Macridy, 1964, s. 258; Schneider, 1967, s. 62). Palaiologoslar dönemine özgü yaygın bir plan tipolojisi olan "dehlizli plan" (ambulatory church) şemasında inşa edilen güney kilise, mezar lahitlerini yerleştirilmesine olanak tanıyan nişlere sahip dehlizlerle donatılmıştır (Çurčić, 1977, s. 98; Millingen, 1912, s. 130). Böylece gömü şapeli olarak işlev kazanan yapılar, o dönemde plan şemalarının biçimlenmesinde temel bir etken olmuştur. Dönemin kilise mimarisinde meydana gelen değişimin önemli bir göstergesi olarak kabul edilen güney kilise, kuzey kilise ile birleşecek şekilde planlanmış olup, yapısal düzensizliklerine rağmen dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir (Eyice, 1963, s. 13).

Güney kilise, mezar şapeli olarak işlev gördüğü dönemde, Palaiologoslar dönemi için kutsal bir yapıya dönüşmüştür. Yapının mezar kapasitesini artırmak amacıyla, kuzey ve güney kilisenin batı ve

güney bölgelerine "L" planlı bir duvar eklenmiş ve bu duvar ile kilise duvarları arasında çapraz tonoz örtü ile yeni bir alan inşa edilmiştir (Eyice, 1963, s. 12; Macridy, 1964, s. 268). Arkosolyum nişlerini içeren dış narteks ve paraklesyon, 14. yüzyılın sonlarına doğru yapıya eklenmiştir (Kahraman, 2017, s. 36).

Fatih Vakfiyeleri'nde yapı, Nasrani Aleksî'ye ait bir mülk olarak belirtilmiş ve Lips Manastırı olarak adlandırılmıştır (Vakfiye, 1938, s. 96, 166. beyit). Sultan II. Bayezid'in saltanatı sırasında, Fenarizade Alaaddin Ali bin Yusuf Efendi güney kiliseyi mescide dönüştürmüştür (Eyice, 1988, s. 338). 1633 yılında meydana gelen yangın sonucu tahrip olan yapı, Sadrazam Bayram Paşa tarafından 1636 yılında restore edilmiştir (Müller-Wiener, 2007, s. 127). Güney kilise, minber eklenerek cami fonksiyonuna kavuşturulmuştur (Tamer, 2003, s. 167). Ancak 1918'deki büyük Fatih yangını, yapının yeniden harap olmasına ve işlevsiz hale gelmesine neden olmuştur (Eyice, 1988, s. 338). Yapının harap vaziyette olduğu, 1935 yılında Artamonoff tarafından çekilen ve Görsel 2'de yer alan fotoğrafta görülmektedir. Caminin minaresi, 1942 yılında yıkılmış (Eyice, 1988, s. 338), 1947'de Ayasofya Müzesi tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında, sınırlı düzeyde onarılmıştır (Müller-Wiener, 2007, s. 128). Eski Eserler Umum Müdürlüğü'nün bütçesiyle, Cahide Tamer'in sorumluluğunda 1959-1960 yıllarında onarımdan geçirilen yapı, cami olarak tekrar açılmıştır (Tamer, 2003, s. 168). Yapının mimari özellikleri, tarihsel evrelere göre "kuzey kilise", "güney kilise", "dış narteks ve güney koridoru" başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

Görsel 2.

Batı cephesi fotoğrafı, Kasım 1935, (Nicholas V. Artamonoff Arşivi)

Fenari İsa Camii'nin Bizans ve Osmanlı dönemleri boyunca geçirdiği değişimler ışığında mimari özelliklerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Yapının kuzey kilise, güney kilise, dış narteks ve güney koridor başlıkları altında ele alınarak plan bütünlüğü içindeki dönüşümü irdelemiştir. Ayrıca, yapının inşa teknikleri, malzeme kullanımı ve strüktürel özellikleri ayrıntılı biçimde değerlendirilerek, dönemin mimari karakteristikleri ile ilişkisi açıklanmıştır. Bizans dönemindeki kilise mimarisinde görülen yenilikçi yaklaşımlar ile Osmanlı dönemindeki dönüşümlerin mimari kimlik üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın temel hedefi, Fenari İsa Camii'nin Bizans mimarisindeki konumunu ve Osmanlı mima-

risi içerisindeki devamlılık ile dönüşüm süreçlerini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. Böylece, yapı özelinde Bizans ve Osmanlı mimarisinin etkileşimli gelişim sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Fenari İsa Camii'nin Bizans ve Osmanlı dönemleri boyunca geçirdiği mimari dönüşümleri incelemek amacıyla yürütülen bu çalışma, tarihsel belgeler, arşiv kayıtları ve literatür taramasına dayalı nitel bir yöntem benimsemektedir. Nitel araştırma yöntemi, olayları, durumları ya da olguları kapsamlı bir yaklaşımla inceleme ve tanımlama fırsatı tanıyan bir yöntemdir (Baltacı, 2019). Araştırmada, tarihsel verilerin değerlendirilmesi, yapının farklı dönemlerde geçirdiği değişimlerin dokümente edilmesi ve mimari analizlerin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Creswell, 2016).

Yerinde gözlem ve belgeleme yöntemleri, yapının mevcut fiziksel durumunun analiz edilmesine ve mimari karakteristiğinin belirlenmesine olanak sağlamıştır (Karadağ, 2014). Yapının plan şemaları, yapısal özellikleri ve malzeme kullanımı incelenerek dönemsel mimari karakteristikler ortaya konmuştur. Mimari dönüşümün anlaşılabilirliği için Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait yapı unsurları karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınmış, süreç içindeki değişimler dokümente edilmiştir. Tarihsel verilerin elde edilmesi için Osmanlı Arşiv Belgeleri, Vakfiye Kayıtları, Osmanlı Tahrir Defterleri, Fatih Vakfiyeleri ve Bizans Dönemine ait kaynaklar incelenmiştir. Ayrıca, dönemin mimari özelliklerine ilişkin akademik çalışmalar değerlendirilerek, yapının ilk inşa aşamasına dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Osmanlı ve Bizans kronikleri ile seyahatnameler gibi birincil kaynaklar üzerinden yapının fonksiyonel ve yapısal dönüşümleri analiz edilmiştir.

Saha çalışmaları kapsamında, yapının mevcut fiziksel durumu detaylı bir şekilde belgelendirilmiş, mimari unsurların karşılaştırmalı analizi yapılmış ve farklı açılardan hava -drone- fotoğrafçılığı ile belgelenmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, literatürde yer alan verilerle karşılaştırılarak yapının tarihsel süreçteki mimari evrimi bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır (Creswell, 2016).

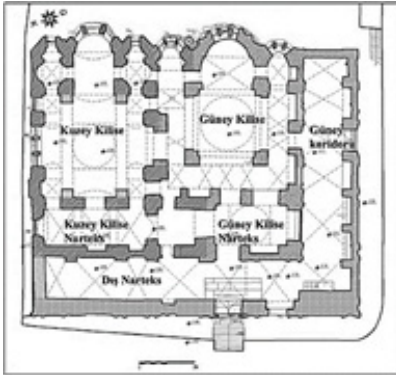
Fenari İsa Camii, Orta Bizans Dönemi'nden (10. yüzyıl), Geç Bizans Dönemi'nin iki farklı aşamasından (13. yüzyıl sonları ve 14. yüzyıl), Osmanlı Dönemi'nden ve Cumhuriyet Dönemi'nden (20. yüzyıl) olmak üzere toplam beş farklı tarihsel katmanı bir araya getiren çok katmanlı bir yapıdır. Osmanlı Dönemi'nde eklenen yeni unsurlar ve yapılan düzenlemelerle zamanla farklı dönemlere ait izleri taşıyan bir mimari kompozisyona dönüşmüştür. Araştırmada izlenen yöntem, tarihsel belgelerin sınırlılığı ve fiziksel verilerin korunma durumu gibi belirli kısıtlar içermekle birlikte, farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin çapraz okuması yapılarak analiz sürecinin güvenilirliği artırılmıştır. Çalışmada odaklanılan araştırma soruları şunlardır: 1. Yapının mimari plan ve strüktüründeki değişimler, Bizans ve Osmanlı dönemlerine nasıl yansımıştır? 2. Farklı dönemlerde yapılan müdahaleler, yapının mimari kimliğini hangi açılardan etkilemiştir? 3. Günümüzde yapının fiziksel durumu, bu tarihsel katmanları ne ölçüde yansıtmaktadır?

Kuzey Kilise (Konstantinos Lips Manastır Kilisesi)

Kapalı Yunan haçı plan tipolojisine sahip Orta Bizans dönemi yapıları arasında erken örneklerden biri olan Lips Manastır Kilisesi, döneminin mimari özelliklerini yansıtmaktadır (Çurčić, 1977, s. 99). Bu plan düzenine, 9. yüzyıldan önce Bizans mimarisinde rastlanmamaktadır (Krautheimer, 1965, ss. 242-243). Yapının Şekil 1'de gösterilen plan rölovesi, Vatan Caddesi'ne göre -2.00 kotunda bulunan seviyeye yansıtacak şekilde hazırlanmıştır.

Şekil 1.

Yapının plan rölovesi

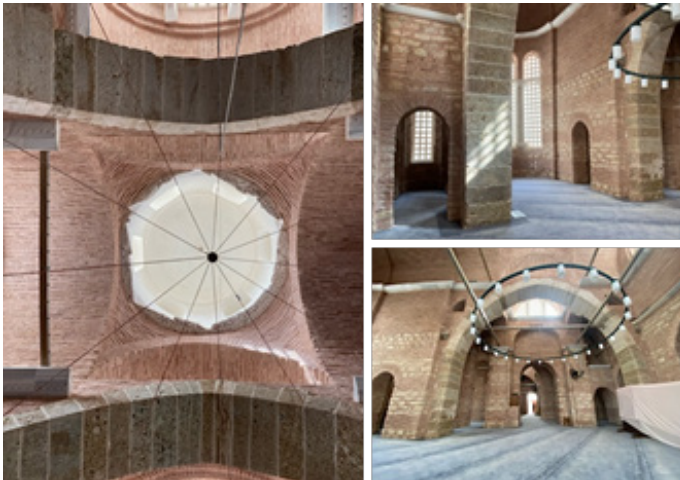

Bunun yanı sıra, pastophorium hücreleri ile apsis cephelerinin dış doğru çıkıntı yaparak oluşturduğu üçlü apsidal plan da bu dönemde tarihlenmektedir (Vanderpool, 1936, s. 564). Kuzey kilisenin üç apsilli plan şemasını oluşturan duvarlar, tonoz örtü sistemi ve narteks mekânı da Orta Bizans Dönemi'nde inşa edilmiştir (Kahraman, 2017, s. 180).

Güney kilise ve dış nartekse kıyasla, Orta Bizans Dönemi yapısı olan Kuzey kilise, kendine özgü yapım tekniği ile yapının diğer birimlerinden ayrılmaktadır (Ousterhout, 2008, s. 110). Dönemin karakteristik özelliklerinden biri olarak, dört sıra taş ve beş sıra tuğla hatıllı duvarlarda, derz aralarında enine ve boyuna yönlü kavisli derzler uygulanmıştır. Beşik tonozların hâkim olduğu kuzey kilisenin örtü sistemi, narteks bölümünde kaburga kemerler arasında yerleştirilmiş çapraz tonozlarla tamamlanmaktadır. Yaklaşık 9.20 m x 9.20 m iç ölçülerinde kare planlı olarak inşa edilen kuzey kilisenin naosu, mimari düzlemde kubbenin merkez noktasıyla keşişecek şekilde düzenlenmiştir (Kahraman, 2017, s. 42). Naosun doğusunda bema ve pastophorium mekânlarına geçiş sağlanırken, kuzey cephesinde ortada geniş, yanlarda daha dar pencere açıklıklarına sahip kuzey dış duvarı bulunmaktadır. Batıda narteks duvarı konumlanırken, güney yönünde güney koridoru ile güney kiliseye bağlantılar mevcuttur. Naosun her iki yanında uzanan kuzey ve güney koridorları, doğu-batı doğrultusunda devam etmekte ve Osmanlı dönemine tarihlenen iki od taşı kemer ile ana mekândan yapısal olarak ayrılmıştır (Görsel 3).

Görsel 3.

Osmanlı dönemi od taşı kemer uygulaması (Yazarın arşivinden, 2025)

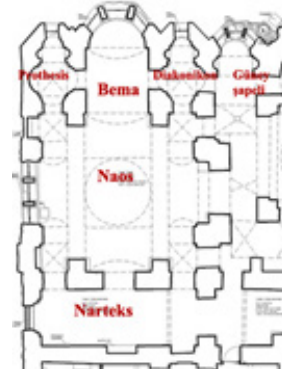

Söz konusu kısımda bulunan sivri kemerler ile bu kemerler üzerine oturan kubbe, Osmanlı dönemine ait mimari unsurlardır (Eyice, 1988, s. 339; Macridy, 1964, s. 254). Ayrıca Osmanlı döneminde

gerçekleştirilen değişiklikler kapsamında, naosta bulunan ve merkezi kubbeyi taşıyan dört sütunun yapısal sistemden çıkarıldığı bilinmektedir (Ebersolt-Thiers, 1913, s. 213).

Şekil 2.

Kuzey kilise rölove planı

Osmanlı kemeriyle ana mekândan ayrılan, diakonikon ve prothesis hücreleri önünde uzanan koridorlar (Görsel 3), naosun sağında ve solunda yer almakta olup, 1.45 metre genişlik ve 9.30 metre uzunluk ölçülerine sahiptir (Kahraman, 2017, s. 44). Yapıda simetrik bir düzene sahip olan bu koridorlardan kuzeydeki, kuzey dış cephe duvarı ile sonlanırken, güneydeki ise güney koridoruna geçiş sağlamaktadır (Şekil 2).

Görsel 4.

Kuzey kilise diakonikon hücresi üst örtü sistemi (Yazarın arşivinden, 2025)

Bu hücrelerin plan şeması, Görsel 4'te sunulduğu gibi tüm kenarlarda yer alan yarım daire biçimindeki nişlerin üst örtüye kadar yükselmesiyle istiridye formunu andıran bir mimari kurguyu ortaya koymaktadır (Mango, 2006, s. 165). Prothesis ve diakonikon mekânlarının merkezinde yer alan dikdörtgen planlı bölüm, üst örtü sistemi olarak çapraz tonoz ile şekillendirilmiştir. Yan duvarlara yerleştirilen dairesel nişler, yarım elips formunda olup basık bir görünüme sahiptir. Dairesel formdaki yan nişlerin üst örtüsü ile apsis, balık pulu desenli tuğladan inşa edilmiş yarım kubbe ile kaplanmış ve mermer korniş üzerine yerleştirilmiştir (Görsel 4).

Orta Bizans döneminin karakteristik yapılarından olan Konstantinos Lips Manastır Kilisesi, mimari cephe elemanları açısından da erken dönem örneklerinden ayrılan özgün bir tasarıma sahiptir (Kahraman, 2017, s. 56).

Yapının doğu cephesine Görsel 5'te bakıldığında, kuzey ve güney kiliseler ile birlikte güney koridorunun doğu duvarından oluştuğu görülmektedir. Kuzey kilisenin bu cephesi, dört bölümlü bir kompozisyon sergileyerek apsis cephesi, apsisin iki yanında konumlanan pastophorium cepheleri ve güney şapel cephelerinden oluşmaktadır. Cephe, büyük apsis penceresinin sütun hizasına kadar

tuğla hatıllı moloz taş örgüyle inşa edilmiş, bu noktadan itibaren tuğla örgü tekniği benimsenmiş ve yapı, tuğla kirpi saçak ile tamamlanmıştır. Diğer bölümlerden farklı olarak apsis nişi, dışa doğru çıkıntılı olup, üç kenarlı bir plan şemasında tasarlanmıştır.

Görsel 5.

Yapının doğu cephesinden genel görünüm (Yazarın arşivinden, 2025)

16. yüzyılda mescit olarak düzenlenen yapı, 17. yüzyılda Vezir Bayram Paşa'nın onarımları neticesinde camiye dönüştürülmüş ve bu süreçte yapılan çeşitli değişiklikler ile özgün kimliğinden farklı bir görünüm kazanmıştır (Kahraman, 2017, s. 184). Güney kilisenin mescide dönüştürülmesi sürecinde yapının genişletilmesi amacıyla merkezi sütunlar kaldırılmış, kubbe tuğladan inşa edilen sivri kemerlerle desteklenmiş ve duvarlar sıvanmıştır (Macridy, 1964, s. 254). Bu dönemde gerçekleştirilen değişiklikler kapsamında, güney kilisenin apsis duvarına bir mihrap nişi açılmış ve yapının güneybatı köşesine bir minare eklenmiştir (Mango, 1976). Yapının halen ayakta olan Osmanlı dönemi kubbeleri, 1831-1832 yıllarında inşa edilerek yapı bünyesine dahil edilmiştir (Eyice, 1988, s. 338).

Güney Kilise (Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi)

13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında, kuzey kilisenin kuzey koridorunun tamamen kesilmesiyle birlikte yapıya dehlizli plana sahip bir güney kilise eklenmiştir (Kahraman, 2017, s. 69). İki kilisenin bütünleştirilmesini sağlamak adına, kuzey kilisenin güney koridorunda önemli yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiş ve bağlantı geçişleri açılmıştır (Millingen, 1912, ss. 129-130).

Güney kilisenin naosu, dört ana payenin desteklediği ve bu payeler arasına yerleştirilen ikişer sütun üzerine oturan üçlü kemerler tarafından taşınan ana kubbe ile örtülüdür (Millingen, 1912). Mevcut durumda köşelerdeki payeler varlığını sürdürürken, Osmanlı döneminde gerçekleştirilen payeler sırasında sütunlar kaldırılmış ve kuzey kilisede olduğu gibi payelere oturan tuğla sivri kemer kullanılarak kubbe desteklenmiştir (Millingen, 1912, s. 130). Düzgün sıralı moloz taş örgü ve tuğla hatıl tekniğiyle oluşturulan bu payeler arasındaki naos mekânı, 5.02 m x 5.14 m boyutlarındadır (Kahraman, 2017, s. 70).

Güney kilisesinde, kuzey kiliseden farklı olarak, duvar örgüsü bir sıra taş ve bir sıra tuğla şeklinde dört kez tekrar edilmekte, ardından beş sıralı tuğla hatıl ile ayrılmaktadır. Mermer kat silmesine kadar olan duvarlar, tuğla hatıllı sıralı moloz taş örgü yöntemiyle oluşturulmuş (Görsel 6), bu seviyeden sonra ise tamamen tuğla örgü tekniğiyle örülmüştür. Bema orta mekânının üstü, tuğla yelken tonozla örtülmüş olup, apsis kısmı ise mermer silme üzerinde yer alan yarım kubbe örtüsüyle bu yelken tonozla birleşmektedir.

Görsel 6.

Güney kilise üst örtü sistemi (Yazarın arşivinden, 2025)

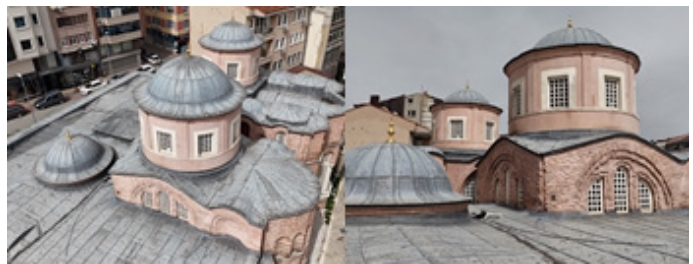

Kuzey kilisenin merdiven kulesine bitişik olarak inşa edilen güney kilise narteksi, ana mekânla simetrik bir düzene sahip değildir. Bu alan, 6,53 m genişliğinde ve 3,57 m uzunluğunda olup, dikdörtgen bir plan biçiminde tasarlanmıştır. Narteksin her bir kenarında, yan mekânlara geçiş sağlayan bağlantılar bulunmaktadır.

Yapının Görsel 6 ve 7'de sunulan kubbeleri, Osmanlı dönemine ait olup, bu kubbe, Osmanlı dönemi tuğla sivri kemerleriyle güçlendirilmiştir (Eyice, 1963). Yapının Bizans dönemine ait kubbelerinin tasarımına ilişkin herhangi bir yazılı veya görsel kayda rastlanmamıştır. Yapıların kubbe kasnaklarında görülen mermer kornişler, orijinal dönemlerine ait olup, günümüzde ise ölçüleri Bizans kubbelerine yakın olan Osmanlı kubbeleri yer almaktadır (Eyice, 1963, ss. 13-14). İnşa teknikleri açısından değerlendirildiğinde, bu kubbeler ana yapıdan farklı bir karakter taşımaktadır. Bizans döneminin kemerli pencere tasarımına karşılık, Osmanlı kubbelerinin pencereleri dikdörtgen biçimli olup, taş sövelerle çevrelenmiştir (Görsel 7).

Görsel 7.

Yapının çatı sistemi ve kubbeleri (Yazarın arşivinden, 2025)

Güney kilise, plastik kıvrımlarla zenginleştirilmiş ve piramitvari bir bezeme programı ile süslenmiş mimari bir anlayışa sahiptir (Eyice, 1963, s. 16). Diğer taraftan yapının doğu cephesinde, Orta Bizans ve Geç Bizans dönemlerine ait mimari unsurlar açıkça farklılaşmaktadır. Cephe özellikleri, kuzey kilisenin güney şapelinden itibaren farklılık göstermekte; güney kilisenin apsisi ve diakonikon hücrelerinde yoğun tuğla bezemeler bulunurken, Orta Bizans dönemine ait kuzey kilisenin cepheleri yalın bir mimari karaktere sahiptir. Güney kilisenin diğer cephelerinde de benzer şekilde hafif dairesel formda, balıksırtı ve balık pulu motifleriyle bezemiş tuğla nişler bulunmaktadır (Görsel 8).

Görsel 8.

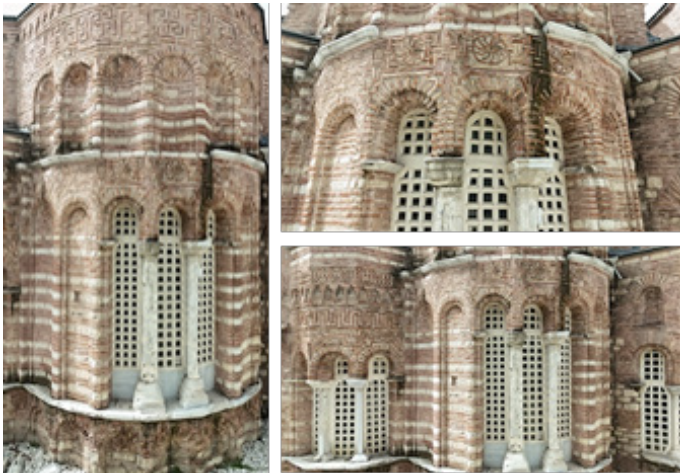
Yapının doğu cephesinden süsleme programı detayı (Yazarın arşivinden, 2025)

Doğu cephesindeki pencerelerin her birinin üst kısmında 43 cm çapında bir çarkifelek motifi bulunmaktadır (Görsel 9). Motiflerin arasındaki boşluklar, dikey ve yatay olarak ikişer tuğla dizisiyle süslenmiştir. Bezemenin üst kısmında, 10 cm yüksekliğinde, profilleri kaybolmuş bir mermer korniş ile apsis cephesi boyunca bir bant yer almaktadır. Mevcut mermer korniş üzerindeki unsurlarla benzer yapısal özellikler taşıyan yedi ayrı niş dizisi daha bulunmaktadır.

Görsel 9.

Doğu cephesinde pencere ve çarkifelek motifi detayları (Yazarın arşivinden, 2025)

Söz konusu nişler, iki sıralı tuğla kemerlerden oluşmakta ve iç kısımları balıksırtı düzeninde yerleştirilmiş tuğlalarla dekore edilmiştir. Bu yapının üst örtüsüne kadar uzanan duvar örgüsü, bir sıra taş ve iki sıra tuğladan oluşan hatıllarla inşa edilmiştir.

Kuzey kiliseden ayrılan bir başka özellik olarak, güney kilisenin duvarlarında büyük ölçekli delikler yer almaktadır. Duvarlardaki

bu delikler, mermer levhaların mevcut olduğuna işaret eden nitelikteki izlerdir (Kahraman, 2017). Mermer levhaların dekorasyonu hakkında yazılı bir kaynak bulunmadığı için, kesin bir bilgi vermek mümkün değildir.

Dış Narteks ve Güney Koridoru (Paraklesyon)

Palaiologos hanedanına mensup bireylerin mezar şapeli olarak kullanılan güney kilise, bu işleviyle önemli bir manevi statü edinmiştir. Yapının bu kutsal niteliği doğrultusunda, daha fazla mezar alanı sağlamak amacıyla batı ve güney bölümlerine "L" biçiminde bir dış narteks ve paraklesyon (Görsel 10) ilave edilmiştir (Macridy, 1964; Eyice, 1963).

Görsel 10.

Dış narteks ve güney koridoru - paraklesyon (Yazarın arşivinden, 2025)

Başlangıçta kuzey ve güney kiliselerinin dış cephesi konumunda olan dış narteksin doğu duvarı ile güney koridorunun kuzey duvarı, bu dış koridorun eklenmesiyle iç mekâna dâhil edilmiş ve yapının iç duvarları hâline gelmiştir (Kahraman, 2017, s. 87).

Dikdörtgen planlı olarak tasarlanan dış narteks, 3,74 metre genişliğe ve güney koridoruna ulaşan 23,13 metre uzunluğa sahiptir. Mekânın doğu duvarları, kuzey ve güney kiliselerinin dış cephesi olarak şekillendirilmiş olup, her iki yapının farklı yapı tekniklerini aynı mekânda birleştirmektedir. Bu mekâna giriş, batı cephesinde bulunan taş söveli ahşap kapı aracılığıyla sağlanmakta olup, bu kapı yapının ana giriş kapısı niteliğindedir. Mekânın örtü sistemi ise doğu ve batı duvarlarını birbirine bağlayan kaburga kemerleri ile bu kemerler arasında yer alan yelken tonozlardan meydana gelmektedir (Görsel 10). Yelken tonozlarının her biri farklı genişliklere sahiptir.

Yapının doğu duvarında bulunan üç kemer açıklığı, kuzey kilisesinin narteks bölümüne bağlanmakta olup, güney yönünde yer alan ek bir kemer açıklığı ise kuzey kilisenin merdiven kulesine geçiş imkânı sunmaktadır. Güney kilisenin narteks duvarı, merdiven kulesinin güneyinde yükselmekte olup, yapısal örgü tekniği ile kuzey kiliseden ayrılmaktadır. Dikdörtgen planlı olarak inşa edilen güney koridoru ise 3,64 metre genişliğe ve doğu duvarından batı duvarına kadar 20,87 metre uzunluğa sahiptir. Tonozun zirve noktasına kadar uzanan mekân yüksekliği yaklaşık 6,82 metreyi bulmaktadır.

Mekânın güney duvarında, mimari düzen içinde yerleştirilmiş yedi arkosolyum nişi mevcuttur. Dış narteksteki yapıya paralel olarak, arkosolyum hücrelerinin üzerinde yelken tonozlarla sınırlandırılmış kemer açıklıkları bulunmakta ve bu açıklıklar içinde demir doğramalı pencereler yer almaktadır (Görsel 11). Zeminden 4,76

metre yükseklikte konumlanan bu pencereler, 10 cm yüksekliğinde bir mermer korniş tarafından desteklenmektedir. 1959-60 yılı restorasyonunda tüm örtü sistemi yeniden yapılmış ve bu süreçte kullanılan malzeme, renk ve doku bakımından özgün duvarlardan ayrılmıştır (Görsel 10).

Görsel 11.

Paraklesyon bölümü güney duvarı genel görünüm (Yazarın arşivinden, 2025)

Pencerelerin alt kısmında bulunan mermer korniş, cephe boyunca uzanarak bütünlüğünü sürdürmektedir. Doğu cephesindeki yapıyı takip eden bir şekilde, güney koridorunun bu güney cephesi de beş sıra tuğla hatıl ve dört sıra; bir tuğla bir taş dizilişle inşa edilmiştir. Mermer kornişin üzerinde, aynı örgü tekniğiyle devam eden yapı, kemer üzengisine kadar uzanmakta; ardından saçağa kadar tuğla örgülü duvar bulunmakta ve yapı, üç sıralı tuğla saçakla tamamlanmaktadır. Taş çörtlenler, kemer açıklıkları arasında yer almaktadır.

Yapının İç Mekan Bezemeleri ve Plastik Elemanlar

Kuzey kilisenin Osmanlı devrinde eklenen kubbesinin altında yer alan mermer korniş, yapının Orta Bizans dönemine özgü mimari özellikler taşıyan bir ögesidir (Mango ve Hawkins, 1964, ss. 306-307). Görsel 10'da sunulan ve büyük ölçüde tahrip olduğu görülen kornişin kenar bitişleri, yaklaşık yarısına kadar kırılmıştır. Bu kornişe ait parçalar, Macridy'nin (1964) çalışmasında detaylı biçimde belgelenmiştir. Mamboury, yapıdaki korniş süslemeleri ve tespit edilen parçalar doğrultusunda kornişin restitüsyonunu çizmiştir (Şekil 3).

Kubbe kasağını çevreleyen ve dairesel bir formda uzanan bu mermer kornişin bezemeleri, alt yüzeyinde yer almakta ve iç mekâna dönük olacak şekilde tasarlanmıştır; kornişin üst bölümü ise düz bir yüzeye sahiptir (Kahraman, 2017, s. 114). Bezemde toplam altı kartal figürü yer almakta olup, bu figürler korniş üzerine eşit aralıklarla yerleştirilmiş ve kabartma tekniğiyle işlenmiştir. İki yana açık kanatlarıyla dikkat çeken kartal figürünün üst kısmında, dairesel bir madalyon içinde eşit kollu stilize bir haç motifi konumlandırılmıştır (Şekil 3). Kartal figürünün gövdesindeki tüyler, üçgen kabartmalar olarak tasvir edilmiş ve pençelerine kadar devam etmektedir. Kartalın başı, gözleri ve gagası belirgin bir şekilde işlenmiş olsa da, kornişin önemli bir kısmı kırık olduğundan figürlerin hiçbiri net bir biçimde gözlemlenmemektedir.

Şekil 3.

Kuzey kilise kubbe kornişinin Mamboury tarafından yapılan restitüsyon çizimi (Macridy, 1964)

Görsel 12.

Kuzey kilise kubbe korniş (Yazarın arşivinden, 2025)

Kompozisyonda, iki kartal figürü arasında merkezi konumda büyük yapraklı bir çiçek yer almakta, bu çiçeğin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş üçer farklı bitkisel motif bulunmaktadır. Üçlü çiçek grupları, alttan kıvrımlı dallar aracılığıyla birbirine bağlanmakta olup, bu dalların kartala bakan uçlarında asma yaprakları yer almaktadır. Kompozisyonun her iki ucunda yer alan süslemeler, stilize edilmiş lâle motifini andırmakta olup, merkeze konumlandırılmış çiçek ise yelpaze formunda açılmakta ve altında taç yaprakları yer almaktadır (Görsel 12).

Apsis kubbesi kornişine ise üzengi kotundan itibaren yapının iç duvarlarını saracak biçimde bir bütünlük içinde uzanmaktadır. Kuzey duvarında, üst kemerli pencerelerin üzengi kotunda devam eden kornişin büyük bir bölümü tahrip olmuş, günümüze yalnızca sol ve sağ kısımlarda küçük parçalar halinde ulaşabilmiştir. Apsis kubbesinin eteğinde, söz konusu korniş belirgin bir biçimde farklılaşarak özel bir karakter kazanmaktadır. Barlas'a (1995) göre korniş, birbirine bakan simetrik iki keklük figürü ile çerçevelenmiş olup, bunların ortasında helezonik yapraklardan meydana gelen bir çelenk içinde büyük bir haç motifi yer almaktadır. Çelengin her iki yanında, uzun saplı çiçek motifleri keklük figürlerine doğru yönelmektedir (s. 22). Görsel 13'te sunulan fotoğraf, kornişin zarar görmemiş ve orijinal formunu muhafaza etmiş olduğunu göstermektedir.

Görsel 13.

Kuzey kilisesin apsis kubbe eteğinde yer alan korniş (Mango ve Hawkins, 1964)

Görsel 14.

Kuzey kilisesin apsis kubbe eteğinde yer alan korniş (Yazarın arşivinden, 2025)

Korniş, keklük figürlerinin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş, üçgen formlu yivli çizgiler içinde yer alan çeşitli palmet ve çiçek bezemeleriyle süzmektedir. İnci dizisinin ardından dış frizinin geldiği bu düzenlemede, dış frizinin üzerinde farklı palmet motifleri bulunmakta ve bu motifler kıvrımlı dallar ile birbiriyle bağlanmaktadır. Kornişin üzerinde ciddi kayıplar meydana geldiği için, geniş çiçek motifinin kenarındaki üçgen yiv, dış frizinin üzerindeki palmetler ve merkezde yer alan madalyonun içindeki haç motifi (Mango ve Hawkins, 1964) günümüzde net bir şekilde algılanamamaktadır (Görsel 14).

Osmanlı döneminde cami olarak kullanılmaya başlayan yapının duvarları sıvandığından sonra, 1929'daki araştırmalar doğrultusunda yapıyı inceleyebilmek amacıyla sıva katmanlarının bir kısmı kazındığı görülmektedir (Macridy, 1964; Megaw 1964). Yapı, günümüzde sıvasız durumdadır; ancak bazı yüzeylerde kısmi sıvalar kalmakta ve bu sıvalı yüzeylerde kalem işi bezemeler görülmektedir. Görsel 15'te güney koridorunun güney giriş kapısının kemer kısmında, özgün bir şekilde işlenmiş kalem işi süslemeler yer almaktadır.

Bezeme, kemer yüzeyindeki ilk kireç sıva katmanı üzerinde konumlanmış olup, bu sıvanın bir bölümü ikinci bir sıva katmanıya örtülmüştür (Kahraman, 2017, s. 129). Kompozisyonda kırmızı, lacivert ve bordo tonlarının hâkim olduğu bir düzenleme yer almakta olup, bordo baklava dilimlerinin içinde sivri uçlu yapraklarla süslü çiçek desenleri ön plana çıkmaktadır. Bezemenin renk seçimi ve stilistik yapısı Bizans dönemini andırmakla birlikte, üzerine uygulandığı sıvanın karakteristik özellikleri bu dönemin sıvalarından belirgin şekilde ayrılmaktadır (Kahraman, 2008; Gürdal vd., 2007).

Görsel 15.

Güney koridorunun güney giriş kapısı üzerinde yer alan kalem işi bezeme (Yazarın arşivinden, 2025)

Osmanlı döneminde camiye çevrilen ve çeşitli onarımlardan geçirilen yapı, Bizans dönemine ait mozaik ve fresklerin günümüze kadar gelmesine imkân tanımamıştır. 1929 yılında yapılan kazı ve araştırmalar sırasında, yapının iç kısmında mozaik ve fresk kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Macridy, 1964). Azize Eudokia mozaiği, bu kalıntılar arasında en dikkat çekenidir (Görsel 16). Mozaik, 1918'deki yangında tahrip olan ahşap çatı örtüsü altında, güneybatı çatı şapelinin dış yüzeyine ters bir şekilde yerleşmiş olarak ortaya çıkmıştır (Kahraman, 2017, s. 132).

Görsel 16.

Lips Manastırı Kilisesi duvarında yer alan Azize Eudokia mozaiği (bizans-constantin.wordpress.com)

T. Macridy (1964), "The Monastery of Lips and Burials of Paleologi" yayınında söz konusu mozaiği detaylı bir biçimde ele almaktadır (ss. 273- 274). Yapıdaki belgelemeleri sırasında Macridy ve Casson, mozağin 10. veya 11. yüzyıla tarihlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Macridy, mozaiği tanımlamaya şu şekilde devam etmektedir: "Eudokia'nın başını çevreleyen sarı renkli bir hale bulunmaktadır. Uzun, altın ve değerli taşlarla süslenmiş, koyu kırmızı renkte bir elbise giymektedir." Elbisede sarı renkler altını, beyaz renkler inciye, yeşil renkler ise zümrütü simgelemektedir. Elbisenin üst ve alt kısımları ve kolları, sarı bordürler içinde yer alan kırmızı ve yeşil kare camlarla süslenmiştir (Görsel 16).

Sonuç

Fenari İsa Camii, Bizans'tan Osmanlı'ya uzanan tarihsel sürekliliği içinde önemli bir mimari belge niteliği taşımaktadır. İlk olarak 10. yüzyılda Konstantinos Lips tarafından manastır kilisesi olarak inşa edilen yapı, hem Bizans mimarisinin gelişim sürecinde hem de Osmanlı dönemi dini dönüşümleri içinde bir dizi yapısal değişiklik geçirmiştir (Macridy, 1964, s. 255). Geç Bizans döneminde yapılan eklemelerle genişletilen yapı, özellikle Palaiologos dönemi mimari özelliklerini yansıtan bir görünüme kavuşmuş ve dini açıdan olduğu kadar anıtsal işlevler de üstlenmiştir. Osmanlı dönemine geçişle birlikte camiye çevrilen bu yapı, dönemin işlevsel gerekliliklerine uyarlanarak, hem fiziksel hem de estetik anlamda dönüşüme uğramıştır (Eyice, 1988, s. 338).

Fenari İsa Camii'nin mimari gelişimi ele alındığında, Bizans ve Osmanlı yapı tekniklerinin bir arada kullanıldığı çok katmanlı bir yapı olduğu görülmektedir. Yapının kuzey kilisesi, Orta Bizans döneminin kapalı Yunan haçı plan tipolojisine uygun olarak tasarlanmış olup, taş ve tuğla örgü sistemi ile inşa edilmiştir. Buna karşılık, güney kilise ve paraklesyon, Palaiologos dönemi mimari süsleme anlayışının izlerini taşımakta ve plan bütünlüğü içinde yapıya eklenmiş bir yapı unsuru olarak dikkat çekmektedir (Krautheimer, 1965, ss. 242-243). Özellikle dış narteks ve güney koridorunun eklenmesi, yapının mekânsal organizasyonunda bir değişime neden olmuş, geç dönem Bizans mimarisinde görülen mezar şapeli anlayışına uygun bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir (Çurčić, 1977, s. 98).

Osmanlı döneminde yapının camiye dönüştürülmesi sırasında en önemli müdahalelerden biri, güney kilisenin mihrap eklenerek ibadet alanına dönüştürülmesi olmuştur (Tamer, 2003, s. 167). Fenari İsa Camii'nin Osmanlı döneminde geçirdiği dönüşüm, yalnızca işlevsel bir değişim olarak değil, aynı zamanda Bizans mimari mirasının Osmanlı estetik anlayışıyla yeniden yorumlanması olarak değerlendirilebilir. Örneğin; Kariye Camii (Chora), Fethiye Camii (Pammakaristos) ve Zeyrek Camii (Pantokrator) gibi dönüştürülen diğer Bizans kiliselerinde de benzer şekilde mihrap, minber ve minare ekleriyle yapının dini kimliği yeniden tanımlanmıştır. Ancak Fenari İsa Camii, bu örneklerden farklı olarak, kuzey ve güney kiliselerin birleşiminden oluşan çift kilise yapısıyla Osmanlı dönemi ibadet mekânına özgü simetri anlayışına tam olarak uyum sağlamamıştır. Bu yönüyle yapı, Osmanlı'nın Bizans mimarisine müdahalelerindeki esneklik ve uyarlama kapasitesini gösteren özgün bir örnektir. Ayrıca, Bizans dönemine ait yapısal unsurlardan olan merkezi kubbeyi taşıyan sütunların kaldırılması ve yerine Osmanlı tarzı sivri kemerlerin kullanılması, yapının geçirdiği dönüşümün strüktürel anlamda önemli bir göstergesidir (Eyice, 1988, s. 338). Osmanlı döneminde yapılan minare eklemesi ve yapının batı cephesine yönelik değişiklikler, cami kimliğinin daha belirgin hale gelmesini sağlamıştır (Müller-Wiener, 2007, s. 127).

Yapının bezeme programı incelendiğinde, kuzey kilise ve güney kilisenin süsleme anlayışları arasındaki farklar belirgin şekilde gözlemlenmektedir. Kuzey kilise, Orta Bizans dönemi süsleme özelliklerini yansıtan daha yalın bir dekorasyon anlayışına sahipken, güney kilise ve paraklesyon daha yoğun tuğla süslemeleri, kemer nişleri ve çarkıfelek motifleri ile dikkat çekmektedir (Eyice, 1963, s. 13). Osmanlı döneminde yapının duvarlarının sıvandığı ve fresklerin büyük ölçüde yok olduğu bilinmektedir (Macridy, 1964, ss. 273-274). Ancak 20. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen kazılarda bazı fresk kalıntıları ortaya çıkarılmış, bunlar arasında Azize Eudokia mozaiği en dikkat çekici örneklerden biri olmuştur (Mango ve Hawkins, 1964, ss. 306-307).

Fenari İsa Camii'nin en önemli özelliklerinden biri, farklı dönemlere ait yapı unsurlarını bir arada barındırmasıdır. Yapıda Orta Bizans, Geç Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait mimari özellikler bir arada

bulunmakta, böylece yapı adeta bir mimari tarih kitabı işlevi görmektedir. Kuzey kilisenin inşasıyla başlayan süreç, güney kilise ve paraklesyonun eklenmesiyle zenginleşmiş, Osmanlı döneminde yapılan ilavelerle de işlevsel bir dönüşüm geçirmiştir. Bu durum, Bizans ve Osmanlı mimarisi arasındaki etkileşimi gösteren önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir (Kahraman, 2017, s. 184).

Osmanlı dönemi restorasyonları, yapının cami işlevini koruyabilmesi için gerçekleştirilen müdahaleleri içermektedir. Bayram Paşa tarafından 1636 yılında yapılan onarımda, güney kilise minber eklenerek cami işlevine uygun hale getirilmiş, ayrıca duvar güçlendirmeleri gerçekleştirilmiştir (Eyice, 1988, s. 338). 1918 yılındaki Fatih yangını sonrasında harap olan yapı, 1947 ve 1959 yıllarında yapılan restorasyonlarla onarılmış ve günümüzde halen cami olarak kullanılmaktadır (Müller-Wiener, 2007, s. 128). Ancak yapılan restorasyonlar sırasında bazı özgün Bizans unsurlarının kaybolduğu, özellikle kubbeye yönelik Osmanlı müdahalelerinin orijinal mimari yapıyı değiştirdiği tespit edilmiştir (Kahraman, 2017, s. 114).

Fenari İsa Camii'nde kullanılan dört sıra taş ve beş sıra tuğla hatırlı duvar örgüsü, tonoz sistemleri ve kemer çözümleri, Bizans inşa geleneğinin rasyonel yapım anlayışını yansıttığı kadar, Osmanlı'nın erken dönem mimarisinde benimsediği karma duvar örgüsü (al-maşık örgü) sisteminin de öncüllerindedir. Dolayısıyla, yapının inşa teknikleri yalnızca statik bir çözüm üretme amacına hizmet etmemekte; aynı zamanda kültürel bir sürekliliği temsil etmektedir. Bu bağlamda Fenari İsa Camii, erken Osmanlı döneminde Bizans yapım tekniklerinin nasıl dönüştürülerek sürdürüldüğünü belgeleyen somut bir örnek teşkil etmektedir.

Fenari İsa Camii örneği, Bizans mimarisinin merkezi plan anlayışının Osmanlı döneminde yeniden işlevlendirilmesi bakımından özgün bir geçiş örneğidir. Bizans döneminin dini mimarisi, içe dönük bir kutsallık alanı yaratma çabasını yansıtırken; Osmanlı dönemi müdahaleleri, ibadet mekânını toplumsal kullanıma açarak mekânsal demokrasiye olanak tanımıştır. Özellikle mihrap ve minber eklentileriyle yönelimin kibleye doğru düzenlenmesi, mekânın simgesel dönüşümünü tamamlamıştır. Bu yönüyle Fenari İsa Camii, form olarak Bizans, işlev olarak ise Osmanlı geleneğini temsil eden mimari bir sentez niteliğindedir.

Sonuç olarak, Fenari İsa Camii, Bizans ve Osmanlı mimarisi arasındaki etkileşimi gözler önüne seren, tarihsel süreklilik içinde farklı işlevler üstlenmiş ve her dönemden izler taşıyan önemli bir yapıdır. Kuzey ve güney kiliselerin bütünleşme süreci, dış narteksin eklenmesi ve Osmanlı döneminde yapılan değişiklikler, yapının mimari kimliğini katmanlı hale getirmiştir. Bu yönüyle yapı, yalnızca tarihsel bir belge değil, aynı zamanda iki uygarlık arasındaki kültürel aktarımın mimari düzlemdeki temsilidir. Bu bağlamda Fenari İsa Camii, Bizans ve Osmanlı mimarisinin geçiş noktalarından biri olarak değerlendirilmeli ve mimari miras bağlamında korunarak gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yapay Zeka Kullanımı: Yazar, bu çalışma için yapay zekâ destekli uygulamalar kullanmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Use of Artificial Intelligence: The author has stated that they did not use artificial intelligence-supported applications for this work.

Kaynakça

- Barlas, K. N. (1995). *Orta çağ İstanbul Bizans yapılarında mimari süsleme*. (Tez no. 43823) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi].
- Curcic, S. (1977). Architectural significance of subsidiary chapels in middle Byzantine Churches. *Journal of the society of architectural historians*. 36(2), 94-110.
- Ebersolt, J. ve Thiers, A. (1913). *Les églises de Constantinople*.
- Eyice, S. (1963). *Son devir Bizans mimarisi İstanbul'da Palaiologoslar devri anıtları*. Baha matbaası.
- Eyice, S. (1988). Fenari İsa Camisi. *T.D.V. İslâm ansiklopedisi*. c.12. s.337-339. Türkiye diyanet vakfı yayınevi.
- Eyice, S. (2013). *Semavi Eyice ile İstanbul'a dair*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi yayınları.
- Fatih Mehmet II Vakfiyeleri. (1453-1938). Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı Türk Vakfiyeleri. No:1.
- Gürdal, E., Özgünler, S., Kahraman, G. (2007). Anemas Zindanları'nda kullanılmış olan harçların incelenmesi ve onarım harcı önerileri hakkında çalışma raporu. *1.Uluslararası Karasurları Sempozyumu*.
- Kahraman, G. (2017). *Fenari İsa Camisi/Konstantinos Lips manastır kilisesi restitüsyon ve koruma önerileri*. (Tez No. 465440) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi].
- Krautheimer, R. (1965). *Early christian and Byzantine architecture*. Yale University Press.
- Kuban, D. (2004). *İstanbul bir kent tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. (Zeynep Rona, Çev.). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Macridy, T. (1964). The Monastery of Lips, the burials of the Palaeologi, *DOP*, vol. 18, XXIII, 253-277.
- Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. Rekmay Ltd.
- Mango, C. ve Hawkins, E. (1964). Additional notes. *dop*. vol.18. pp.299-315.
- Megaw, A. H. S. (1964). The original form of the Theotokos church of Constantinian Lips. *dop*. vol. 18, 278-298.
- Millingen, A. V. (1912). *Byzantine churches in Constantinople, Their history and architecture*. Mac milan and co.
- Müller-Wiener, W. (2007). *İstanbul'un tarihsel topografyası: 17. yüzyıl başlarına kadar Byzantine-Konstantinopolis-İstanbul*. (Ü. Sayın, Çev.). Yapı kredi yayınları.
- Ousterhout, R. (2008). *Master builders of Byzantium*. University of Pennsylvania museum of archaeology and anthropology.
- Schneider, A. M. (1967). *Byzanz, vorarbeiten zur topographie und archäologie der stadt*. Verlag Adolf M. Hakkert.
- Tamer, C. (2003). *İstanbul'da Bizans anıtları ve onarımları*. Türkiye turing ve otomobil kurumu.
- Vanderpool, J. G. (1936). A comparison of Byzantine planning at Constantinople and in Greece. *The art bulletin*. vol. 18. no.4. 1936, pp. 552-569.

Görsel Kaynakça

Görsel 1.

Fenari İsa Camisi'nin güncel hava fotoğrafına göre konumu, (Ocak, 2025). <https://harita.istanbul> (Erişim Tarihi: 01.02.2025).

Görsel 2.

Batı cephesi fotoğrafı, Kasım 1935, (Nicholas V. Artamonoff Arşivi). <http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/131> (Erişim tarihi: 02.02.2025).

Görsel 3.

Osmanlı dönemi od taşı kemer uygulaması, (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 4.

Kuzey kilise diakonikon hücresi üst örtü sistemi, (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 5.

Yapının doğu cephesinden genel görünümü (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 6.

Güney kilise üst örtü sistemi (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 7.

Yapının çatı sistemi ve kubbeleri (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 8.

Yapının doğu cephesinden süsleme programı detayı (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 9.

Doğu cephesinde pencere ve çarkıfelek motifli detayları (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 10.

Dış narteks ve güney koridoru - paraklesyon (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 11.

Paraklesyon bölümü güney duvarı genel görünüm (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 12.

Kuzey kilise kubbe korniş (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 13.

Kuzey kilisesin apsis kubbe eteğinde yer alan korniş (Mango ve Hawkins, 1964).

Görsel 14.

Kuzey kilisesin apsis kubbe eteğinde yer alan korniş (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 15.

Güney koridorunun güney giriş kapısı üzerinde yer alan kalem işi bezeme (Yazarın kişisel arşivinden alınmıştır, Ocak, 2025).

Görsel 16.

Lips Manastır Kilisesi duvarında yer alan Azize Eudokia mozaiği <https://bizansconstantin.wordpress.com/tag/konstantinos-lips-manastiri/> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

Şekil 1.

Yapının plan rölövesi (Gülçin Kahraman'ın arşivinden, 2017).

Şekil 2.

Kuzey kilise rölöve planı (Gülçin Kahraman'ın arşivinden, 2017).

Şekil 3.

Kuzey kilise kubbe kornişinin Mamboury tarafından yapılan restitüsyon çizimi (Macridy, 1964).